

Ommetje Coudewater en de Wamberg 5,9 km

© IVN 's-Hertogenbosch, Alice Olde Klieverik, Cor Haest, Gerard Sluijter, januari 2021

Algemene informatie

Zowel Coudewater als de Wamberg zijn landgoederen van oudsher. Heden ten dage zijn het gebieden met veel natuur en cultuur en met uitstekend begaanbare wandelpaden. Coudewater is zeker rolstoeltoegankelijk. De Wamberg heeft enkele moeilijke bruggetjes die niet voor elke rolstoel geschikt zijn. Wat er te zien is aan natuur is erg seizoensafhankelijk.

Startpunt

Vanaf de Peter de Gorterstraat betreed je het Landgoed Coudewater en komt dan op de Berlicumseweg. Aldaar is ook parkeergelegenheid. Voor de route is het handig om de plattegrond bij de hand te houden op papier of op de telefoon. De nummering is op de plattegrond vermeld. De routebeschrijving is steeds schuingedrukt en vet.

1 Coudewater, ook Koudewater, Couwater of Mariënwater genoemd, was een dubbelabdij van de orde der Birgittinessen en Birgittijnen. Het was het eerste klooster van deze orde in de Nederlanden en werd in 1434 gesticht door Milla de Kampen en Peter de Gorter. De laatste zou een visioen gehad hebben, waarin hij in een bijenkorf een uit bijenwas vervaardigd dubbelklooster en kapel had gezien.

Vanaf 1713 is het een landgoed. In 1870 werd het landgoed verkocht aan een stichting en werd er een psychiatrische inrichting gevestigd.

In 1995 vinden er fusies plaats met Huize Padua en het RIAGG. Zo ontstaat in 1998 de GGZ Oost Brabant. Langzamerhand worden de psychiatrische functies binnen Coudewater afgebouwd en in 2019 worden de laatste patiënten elders geplaatst.

In 2019 wordt het terrein verkocht aan een projectontwikkelaar. Het is nu in de fase dat veel oude gebouwen worden afgebroken en er binnenkort woningen gebouwd zullen worden. Dit maakt het momenteel rommelig, maar de meeste natuur en historische bouwwerken zijn nog aanwezig.

Voordat de sloop startte zijn er voorzieningen getroffen om de huisvestingsgelegenheid te waarborgen van de *vleermuizen, huismussen, gierzwaluwen en steenmarters* die hier reeds aanwezig waren.

Loop rechtdoor over de Berlicumseweg. Links staan nog 8 leilindes en rechts staan platanen.

2 Aan weerszijden van dit kleine bruggetje staan *pruikenplanten*. De plant kan tot 7 m hoog worden. De Nederlandse naam is afgeleid van de rozige, harige pluimen die karakteristiek zijn voor de soort in de periode dat deze vrucht draagt (in de bloeiperiode zijn deze geel van kleur). In tegenstelling tot de pluimen hebben de bladeren geen beharing en zijn glad en blauwachtig groen, doch in de herfst roodachtig.

In het midden van het grasveld staat een grote *gewone beuk*. Deze is in 1940 geplant. De *gewone beuk* is een imposante boom die van nature in grote delen van Europa voorkomt. Volwassen exemplaren worden circa 35 m hoog. De zachte schors is glad en grijs van kleur. Oude bast kan beschadigen bij blootstelling aan felle zon. Het glimmende, donkergroene blad wordt 4 - 10 cm groot en heeft een gegolfde bladrand.

De grijze paal op het grasveld is een vleermuishotel. Deze heeft de bouwondernemer geplaatst in overleg met het IVN om het verlies van behuizing te compenseren door het afbreken van meerdere oude panden. Aan de overkant van het grasveld zien we de Mariakapel.

Sla rechtsaf 150 m na het begin van de route, vlak voor de heuvel van de ijskelder.

3 Op de voorgrond staat een monumentale *Amerikaanse eik*. We zien aan de achterkant van de heuvel tegen de vijver aan een *treurbeuk* staan. Deze boom is ongeveer 110 jaar oud. Treurbeuken worden vaak in een jong stadium geënt maar bij deze beuk is er geen verdikte entplaats te vinden. Enten is het bovenop elkaar plaatsen van 2 verschillende boomsoorten en ze dan samen verder laten groeien. De bomen moeten wel zoveel mogelijk aan elkaar verwant zijn. De onderstam is dan bijvoorbeeld een gewone beuk en daarbovenop wordt dan een jonge scheut van de gewenste rode beuk geplaatst. Zo kun je in korte tijd veel rode beuken met de

juiste kleur creëren en ben je niet van genetisch toeval afhankelijk. Feitelijk wat hier gebeurt is het klonen van een boom.

Ga na 75 m linksaf en verlaat het verharde pad. Loop na het bekijken van de ingang van de ijskelder terug naar het verharde pad en volg dat.

4 Hier gaan we even van het pad af en lopen door de begroeiing van de heuvel. We komen dan bij de ingang van de ijskelder. In deze diepe en goed geïsoleerde kelder sloeg men in de winter ijs op wat zich spontaan in de natuur had gevormd in water in de buurt. Dit ijs werd dan verkregen met eenvoudige instrumenten zoals hakbijl, handzaag en pikhouweel. De ijskelder werd vroeger in de zomer gebruikt voor huishoudelijke zaken zoals wij tegenwoordig een koelkast gebruiken.

Tegenwoordig is de ijskelder een toevluchtsoord voor *vleermuizen*. Regelmatig zijn op deze plek *boomklevers* te zien of te horen.

5 De drie *platanen* aan beide kanten van de voormalige doktersvilla worden geschat op een leeftijd van 140 jaar. Het gebouw zelf is gebouwd in 1874. De villa is ook voorzien van dierenhotels. Kijk onder de randen van het dak, voor en opzij en je ziet dan zwarte dozen waarvan sommige geschikt zijn voor huismussen en andere voor vleermuizen. De platanen hebben een afschilferende bast en handlobbige bladeren. In de nazomer vallen grote stukken bast af, terwijl vooral in de winter de kenmerkende kleuring van licht- en donkergroen goed te zien is. De bloemen zijn onopvallend en hebben bolvormige, hangende hoofdjes. Ze hebben veel meeldraden en stampers. De zaadbollen zijn in de winter goed zichtbaar als zwarte knikkers aan de bomen. Ze vallen pas in het voorjaar af.

Aangekomen bij de Oude Berlicumseweg slaan we links af.

6 We bevinden ons nu op de weg die vroeger rechtstreeks naar Berlicum liep. Tegenover ons bevindt zich een twee-onder-een-kap woning die nu een gemeentelijk monument is. De muur die de twee woningen scheidt bevindt zich onder de schoorsteen. Vroeger woonden hier het hoofd van de technische dienst en een timmerman met hun gezinnen. Langs de oude Berlicumseweg staan minimaal 60 jaar oude *Amerikaanse eiken*. In het najaar hebben ze een schitterende herfstkleur. De vruchten (eikels) zijn rond van vorm. De bomen halen gemakkelijk een hoogte van 20 tot 25 meter.

7 We zien hier 'het bakkertje'. Aanvankelijk was dit een tramstation voor de stoomtram die daar liep. Later werd het een bakkerij. Ook had het een functie als lunchroom. Familie van patiënten ging er vaak naar toe om er koffie te drinken en een broodje te eten. Vooral de broodjes ei waren zeer geliefd.

De Grote Wetering loopt vanuit het natuurgebied Maashorst richting 's-Hertogenbosch waarna hij uiteindelijk in de Aa uitmondt. Het riviertje is in totaal 12 km lang. Het oostelijk deel is gegraven, maar het laatste deel is een oorspronkelijk riviertje. Het vormt de scheiding tussen de gemeenten 's-Hertogenbosch en Sint-Michiëlsgestel.

8 Op deze locatie werd de scene opgenomen waarbij de dokter dreigt te verdrinken in een film uit 1974. De film heette 'help de dokter verzuip'. Het scenario van de film is gebaseerd op de gelijknamige Brabantse streekroman uit 1968 van de Nederlandse schrijver Toon Kortooms. De film was een groot succes in de bioscoop en trok 1.088.441 bezoekers. Het budget bedroeg 1 miljoen gulden (ongeveer 450.000 euro).

Loop rechtdoor tot aan de Wetering. Sla dan rechtsaf en bij de brug linksaf. Loop dan ongeveer 150 m door tot aan de ingang van het landgoed. Sla daar linksaf.

9 Het landgoed de Wamberg ligt binnen de gemeentegrenzen van Sint-Michiëlsgestel. De Wamberg is 155 hectare groot en ligt tussen het dal van de Groote Wetering en dat van de Aa. Landgoed de Wamberg is een van de eerst ontgonnen gebieden rondom 's-Hertogenbosch. Dit gebeurde al rond 1400. Van hieruit werd de

groeierende stad van voedsel voorzien. Het landgoed bevat onder meer een speelhuis, boerderijen, een tuinmanswoning en een koetshuis met poort. Daarnaast kent de Wamberg parkbossen met eeuwenoude bomen en onderling verbonden vijvers. Op het landgoed zijn nog enkele oude Kempische boerderijen te vinden. Het woord 'wam' zou zijn afgeleid van 'wamen' oftewel 'modder doen opwellen'. Men had er vaak last van hoog water. Ook nu nog staan sommige graslanden geregeld blank. Het landgoed wordt doorsneden door de Wambergse Beek en de Loopgraaf.

Als eerste zien we de portierswoning. Juist vóór 1900 werd de vroegere portiers- of tuinmanswoning gebouwd. Het aantrekkelijke pand doet denken aan het 'huis van Hans en Grietje'.

10 De oprijlaan wordt geflankeerd door *inlandse eiken*. Enkele hiervan zijn aangetast door de honingzwam. De honingzwam is een gevaarlijke parasiet die via spleten binnendringt en verrotting van wortels en hout veroorzaakt. Je kunt dit zien doordat stukken bast missen en we daar zwart-groen hout zien. Als je op de naastliggende bast klopt hoor je ook dat dit hol is, een teken dat de bast loslaat. Links van de oprijlaan is nu een grote moestuin aangelegd, waar vroeger een monotoon maisveld stond.

De inheemse eik (de zomer- en wintereik) biedt gastvrijheid aan zo'n 400 andere organismen van schimmels tot insecten en vleermuizen. De in 1825 ingevoerde Amerikaanse eik huisvest nog geen 10% van deze organismen. Dat blijft dus een exoot ook na 200 jaar.

Loop door tot het poortgebouw en sla dan rechtsaf het St-Janslaantje in. Bekijk de gracht en keer dan weer om naar de poort.

11 Het St-Janslaantje was vroeger een rechtstreeks pad tussen het speelhuis en de St-Jan. Een gedeelte is hiervan nog zichtbaar. De St-Jan is nu vanuit het speelhuis niet meer zichtbaar vanwege een toegenomen begroeiing en bebouwing.

12 De kern van het latere landgoed werd gevormd door de Grote Wamberg, een pachthoeve uit 1370. Deze is nog aanwezig links naast de poort. Het speelhuis (soms het kasteeltje of Huize Wamberg genoemd), een zomerverblijf voor de adel, dat er rond 1510 naast werd gebouwd, bestaat nog steeds. Oorspronkelijk was het een plaats waar adellijke lieden op aangename wijze verbleven en zich vermaakten met jacht, conversatie, eten en drinken en het spelen van spellen zoals 'Malie'. Ook werden hier zakelijke relaties gesmeed en onderhouden.

Het huidige speelhuis dateert uit 1620. Alhier zijn nog sporen van het oude speelhuis terug te vinden, zoals de 16e-eeuwse hardstenen put op het erf. Later werd het nog uitgebreid met ondermeer een traptoren. Het poortgebouw dateert uit 1895. Het huis is nu privébezit en het is het laatste decennium grondig gerenoveerd. De buitenkant is prachtig geleverd in de oorspronkelijke geel-groene kleuren die kenmerkend zijn voor dit landgoed.

Loop door tot de silo en sla dan rechtsaf het bruggetje over.

13 Hier zie je de achterkant van de Grote Wamberg en links daarvan de vroegere tiendschuur. Een tiendschuur of tiendenschuur is het gebouw waarin vroeger de belasting van pachters en boeren aan een kasteelheer of een klooster werd opgeslagen. Vaak ging het daarbij om de pachtsom in natura. De pachtsom kon zijn een tevoren vastgesteld aantal schoven of een deel van de oogst. Daarnaast waren veel boeren verplicht tot het betalen van tienden. Ze moesten een tiende deel van de oogst afdragen, oorspronkelijk aan kerkelijke instellingen, later aan particulieren die kerkelijke rechten hadden gekocht.

14 Wat betreft de voedersilo kan je het beste de informatie op het geplaatste bordje lezen. Het huidige landgoed is in het bezit geweest van de familie Van Lanschot (vanaf begin 17e eeuw) en later de familie Van Rijckevorsel (vanaf 1768). Frans van Rijckevorsel laat eind 19e eeuw een landschappelijk ontwerp uitvoeren, waardoor lanen, waterpartijen, exotische bomen en vergezichten hun intrede doen. Sinds 1975 is het speelhuis met grond er omheen dat binnen de gracht valt verkocht aan particulieren, maar het landgoed zelf is nog steeds in handen van de familie van Rijckevorsel. Zij beheren het park in samenwerking

met 'Bosgroep Zuid Nederland' van het Ministerie van Landbouw, Natuurbehoud en Visserij (LNV). Deze Bosgroep heeft bosbouwkundige specialisten en ecologen in dienst en werkt voor particuliere boscijneraren maar ook voor gemeenten.

Houd na de brug rechtsaan en volg het pad 300 m. Sla dan rechtsaf.

15 Hier hebben we voor het eerst uitzicht op de prachtige vijver. De vijver wordt omzoomd door *rododendrons*. De rododendron is echt een landgoedstruik. Men kon mooie sier maken met de bloemen en het altijd groene karakter van deze 'buitenlander' was praktisch bij de jacht. Er zijn 7 verschillende soorten aanwezig, daardoor is er een rijke variatie in bloei en blad. Regelmatig worden hier *boomkruiper* en *boomklever* gezien en gehoord.

16 Vanaf dit punt zie je rechts in het weiland een enorme *tulpenboom* staan, het is vrij zeldzaam om ze zo groot te zien. Rechts van de boom staat een *esdoorn*. Links van het pad staan veel groene kokers in de grond. Deze beschermen nieuw geplante begroeiing. Zo wil men het bos verjongen en men streeft naar een zo groot mogelijke diversiteit.

17 Mr. Frans van Rijckevorsel liet een landschapsplan maken voor zijn landgoed. Het werd vanaf 1890 in fasen uitgevoerd. Een opknopbeurt van siertuin en grachten hoorde tot dit plan. De hoger gelegen Cloershorst liet Van Rijckevorsel veranderen in een gecultiveerd parklandschap. We zien nog de lanen, waterpartijen (voormalige turfsterrijen!), vergezichten en exotische bomen. De bossen werden beplant met dennensoorten, eiken- en beukenbomen en struiken. De Wamberg betekent : bomen! De beplanting verraadt de de geschiedenis van de Wamberg. We ontdekken oude bomen uit verre streken. Er zijn een aantal oude (ca. 150 jaar) Amerikaanse eiken en enkele Beuken gekapt. Daardoor hebben de 'overstaanders / blijvers' meer ruimte en minder lichtconcurrentie gekregen. De vrijgekomen open grond is opgeplant met jonge eiken, beuken, haagbeuken en lindes. Links zien we een *beukenbos* van ongeveer 70 jaar oud. Dit is goed herkenbaar aan zijn onbegroeide grond. Dit wordt veroorzaakt door weinig lichtinval door zijn sterk bebladerde kruin en door zijn oppervlakkige wortelsysteem waardoor andere vegetatie geen kans krijgt. Aan de rechterkant zien we een altijd groene *taxus*, een grote *beuk* en links daarvan een *atlasceder*.

18 Vanaf hier zien we in de richting van het speelhuis de *mammoetboom* of *reuzensequoia* staan. Tussen deze mammoetboom en een bosje eiken staat een enorme *plataan*. Een *Vlaamse gaai* vliegt hier regelmatig rond.

19 Lopende langs dit pad zien we veel hulst. Hulst is tweehuizig (de plant is of vrouwelijk of manlijk). Alleen de vrouwelijke struiken dragen de rode bessen. Er staan hier ook veel inheemse struiken, zoals braam en vlier. Op de Wamberg vindt sinds 1999 geregeld houtkap plaats. Dit gebeurt in het kader van een inhaalslag m.b.t. het onderhoud als landgoedbos.

Volg dit pad 500 m, blijf aan de buitenkant rechts lopen, neem geen zijpaden naar links. Bij een stenen bruggetje sla je rechtsaf en gaat over het bruggetje. Houd rechtsaan en loop in een grote cirkel van 700 m tot je weer bij het bruggetje bent. Sla daarna rechtsaf.

20 In het najaar zijn paddenstoelen hier volop te vinden. Het hele jaar door kun je op dood hout veel zwammen zien. We zullen een selectie noemen: *de bittere boleet*, *blanke champignonparasol*, *inktzwam*, *kastanjeboleet*, *zwavelkop* en *grote parasolzwam*. Ga vooral zelf op onderzoek uit en er zijn allerhande apps waarmee je de paddenstoelen en zwammen kunt identificeren. Het gedeelte waar je nu bent is een jong bos. Je ziet daarom ook veel berken, de pioniers van elk bos. In het gezelschap van berken zie je vaak de paddenstoel die rood is met witte stippen, de *vliegenzwam*.

21 Alhier zien we ook veel bomen met spechtengaten, meestal in zachte boomstammen zoals berken of dode boomstammen. Aan de vorm van de gaten kun je zien welke spechten er in woonden. De *zwarte specht* en de

groene specht maken ovale nesten. De *grote bonte specht* en de *kleine bonte specht* maken ronde nesten. Ze gebruiken het nest slechts 1 jaar. Daarna worden de nesten soms door andere vogels of vleermuizen herbewoond.

Op dit pad is ook goed te zien waarom dit park een berg wordt genoemd. Links is duidelijk de hoger gelegen berg met het bos zichtbaar en rechts de lager gelegen weilanden die naar het dal van de Aa aflopen.

Loop vanaf de brug 180 m, je komt dan op een driesprong en sla daar rechtsaf.

22 Op de driesprong zien we meerdere *taxussen* (of *venijnboom*). Er staan zowel manlijke als vrouwelijke planten, ook de *taxus* is dus tweehuizig. De vrouwelijke produceren de rode bessen. Op dit punt zie je ook een sloot lopen, dit is de loopgraaf, deze is gegraven om het gebied te ontwateren.

Na 250 m kom je weer op een driesprong en daar sla je linksaf

23 Links loopt een sloot en langs de kant groeit veel *koningsvaren*. Het opvallende van deze varen is dat de sporen niet aan het blad groeien maar aan een aparte tak zitten.

Bij de volgende driesprong na 150 m sla je linksaf

24 De Wamberg betekent ook stinzenplanten. *Stinzenplanten* is een verzamelnaam voor een bijzondere groep verwilderende voorjaarsbloemen. Het zijn vooral bol-, knol- en wortelgewassen die vanaf circa de 16e eeuw werden (en worden!) aangeplant op buitenplaatsen, rondom kastelen en landhuizen. Dit zijn meestal voorjaarsbloeiers, bolletjes die gaan bloeien voordat de bomen in blad zijn. In maart en april kunnen we genieten van *speenkruid*, *bosanemonen* en *narcissen*, onder meer langs de oprijlaan. Rechts over het weiland kijkend zien we een fraaie bosschage van 3 beuken staan die ongeveer 60 jaar oud zijn.

25 Kijk nog een keer goed rond over deze prachtige vijver. Hij is ontstaan doordat hier in het verleden turf gegraven werd. Het is ook de moeite waard om hier een keer op een zonnige dag tegen zonsondergang te komen kijken en dan te beleven wat hier allemaal zwemt en rondvliegt. De volgende vogels worden regelmatig gezien : *roodborst*, *wilde eend*, *merel*, *blauwe reiger*, *zwarte kraai*, *zanglijster*, *winterkoning* en *boerenzwaluw*.

Na 550 m zijn we terug bij het bruggetje bij de silo. We slaan daar linksaf en nemen dezelfde weg terug naar Coudewater. 100 m na het bakkertje slaan we rechtsaf en komen binnen via de oude hoofdingang van het landgoed. Houd dan links aan.

26 Hier bevindt zich de oude hoofdingang van het landgoed. Meteen links bevindt zich een *rode beuk* van 140 jaar oud. In de zomer zien we een rood bebladerde boom, behalve de top ervan die is groen. Men weet niet hoe dit kan. Op de stam bevinden zich meerdere tonderzwammen. Dit is een teken dat de boom niet in goede conditie is. Ook is hij fors gekapt, dit om te voorkomen dat hij omwaait als hij vol bladeren zit. Naast de beuk staat een *venijnboom* van 160 jaar oud. Het is een naaldboom en produceert zoete, sappige vruchten die giftig zijn voor mens en vee. Mogelijk hebben ze daarom deze naam gekregen. In de bomen hoor en zie je ook veel *kauwtjes*.

Loop door tot het beeld van Birgitta van Zweden.

27 Dit is het beeld van de Heilige Birgitta van Zweden (1303-1373), zij was de grondlegster van de kloosterorde van Birgittinessen en Birgittijnen. In navolging van haar werd door Milla de Kampen de dubbelabdij van Coudewater opgericht in 1434. Het beeld wat we hier zien werd in 2008 gemaakt en geplaatst. Zij kijkt hierbij naar het gebouw wat het oorspronkelijke klooster was.

Op het grasveld zien we een prachtige *rode beuk* staan die 140 jaar oud is.

Sla rechtsaf voor het oude hoofdgebouw.

28 Dit gebouw wordt het oude hoofdgebouw genoemd. Dit is het oorspronkelijke klooster uit 1434. Het gebouw is herhaaldelijk gerenoveerd. De houten kapconstructie is onderzocht op zijn leeftijd met moderne technieken en blijkt uit 1512 te stammen. Aan de constructie is geen spijker te pas gekomen, alle verbindingen zijn 'pen en gat' verbindingen. Zijn functie is in de loop der eeuwen vaak veranderd van klooster naar kantoor en museum. Momenteel is het een rijksmonument en in het bezit van bouwbedrijf Van Wanrooij.

Loop door tot het einde van het hoofdgebouw. Sla rechtsaf nadat je de honingboom hebt bekeken.

29 Aan de zijkant van het oude hoofdgebouw bevindt zich een 150 jaar oude *honingboom* (niet meer in goede conditie). Honingbomen worden gekweekt rond de Middellandse Zee en worden tot 20 meter hoog. De boom bloeit in augustus en september met bleekgele tot roomwitte bloemen en pluimen die tot 30 cm lang kunnen worden. De vrucht is een 5–8 cm lange, tussen de zaden ingesnoerde peul. Loop even naar de achterkant van de boom waar een opmerkelijk beeld is te zien van de oude stam, waar dwars door de holte heen wortels lopen.

Steek nu dwars over het grasveld heen naar het oude bruggetje

30 Kijk rond op dit grasveld en zie diverse prachtige bomen staan. We zien een enorme *Kaukasische vleugelnoot* staan, een 150 jaar oude *wintereik* en een imposante *Catalpa*. Links voor het bruggetje staat ook nog een *moerascipres*, voel aan de vezelige schors.

De Kaukasische vleugelnoot komt oorspronkelijk uit de Kaukasus, Armenië en Noord-Iran. Het is een bladverliezende loofboom die 20 meter hoog kan worden. De boom is eenhuizig (d.w.z. manlijke en vrouwelijke bloemen zitten aan dezelfde boom). De manlijke bloemen hangen in mei als dikke, citroengele katjes aan de takken, terwijl de vrouwelijke bloemen slank, lang (tot 20 cm) en groenachtig zijn. Na de bevruchting zwellen zij op en de nootjes die vleugeltjes gekregen hebben, worden zichtbaar. In de herfst waait de gevleugelde noot of de hele tros noten naar de omgeving, sommige blijven langdurig hangen tot het voorjaar.

De wintereik kan 25-30 m en onder goede omstandigheden ruim 40 meter hoog worden en bloeit in mei. De bomen zijn eenhuizig. Het blad van de wintereik is ondieper en meer regelmatig gelobd dan de zomereik en de bladhelften vormen elkaars spiegelbeeld. De bladeren zijn meestal glanzend donkergroen van kleur en harder dan die van de zomereik. De bladsteel is bij de wintereik meestal veel langer dan bij de zomereik. Ook staan de napjes van de eikels van de zomereik op een steeltje en die van de wintereik hebben geen of een zeer kort steeltje.

De Catalpa of trompetboom is oorspronkelijk afkomstig uit Noord-Amerika. In tropische en subtropische gebieden komen 800 soorten voor. Het is een boom die ongeveer 7 m hoog wordt. Hij heeft grote hartvormige bladeren terwijl de witte bloemen in een rechtopstaande pluim staan. Begin augustus staat hij in volle bloei, in het najaar hangen er grote zaadpeulen aan.

Steek het oude bruggetje over en ga daarna over een pad naar links.

31 Hier hebben we goed zicht op huize de Wetering. Het pand is een Rijksmonument. Het vrij liggende pand werd in 1882 gebouwd in Chaletstijl als woonhuis van de toenmalige directeur van Coudewater. De woning werd later een paviljoen voor patiënten ('De Wetering') en wordt thans als kantoor gebruikt. De oorspronkelijke indeling is grotendeels bewaard gebleven. Het naastliggende, verbouwde koetshuis valt buiten de bescherming. Voor meer informatie kijk op deze website :

<https://rijksmonumenten.nl/monument/522392/coudewater-voormalige-directeurswoning/rosmalen/>

Loop door over het pad tot het volgende bruggetje en steek dat over.

32 Rechts zien we huize de Loofert. Ook dit is een Rijksmonument geworden. Het uit 1903 daterende pand is opgetrokken in neorenaissance stijl. Aanvankelijk sliepen en werkten de Broeders van het Instituut voor Goede

Werken hier. Zij verzorgden de manlijke patiënten. Ten gevolge van een conflict met de leiding verlieten zij Coudewater in 1919 waarna de Zusters van Barmhartigheid het paviljoen betrokken. Zij verzorgden hier de welgestelde, vrouwelijke patiënten. De lommerrijke westzijde strookt nog met het toenmalige denkbeeld dat een landelijke omgeving en frisse lucht heilzaam werd geacht voor patiënten en personeel. Momenteel is het pand een kantoor. Bekijk ook de vele tamme kastanjabomen die we hier passeren.

Voor meer informatie bekijk bijgaande website.

<https://rijksmonumenten.nl/monument/522393/coudewater-voormalige-villa-voor-heren-later-genoemd-paviljoen-de-loofert/rosmalen/>

Houd na het bruggetje rechts aan en volg de weg ongeveer 100 m en sla dan links af. Loop over een voetpad tussen de piramide en de hooiberg door.

33 We lopen nu achter het oude hoofdgebouw langs en aan onze rechterhand zien we een fraai gerestaureerde hooiberg die nog uit 1926 stamt. Dit was een van de eerste hooibergen waarbij men het dak omhoog kon takelen. Later is het gebruikt als muziekkiosk.

Aan de linkerkant zien we een begroeide piramide met een glazen dak, het kunstwerk wordt genaamd 'Onderdak'. Dit kwam tot stand in 1995 als onderdeel van een landschapsplan. In het donker is de top te zien als een 'zwevende hoed'.

Naast de piramide staat een 80 jaar oude *suikeresdoorn*. De suikeresdoorn komt voor in het oosten van Noord-Amerika. De boom kan 30-37 m hoog worden en heeft een zeer dichte kroon, waardoor er weinig onderbegroeiing mogelijk is. De bladeren zijn 8-15 cm lang en hebben in de herfst een herfstkleur van helder geel, via oranje naar oplichtend rood-oranje. Het blad van de suikeresdoorn staat centraal op de vlag van Canada en is een nationaal symbool van dat land. De suikeresdoorn bloeit in trossen met vijf tot tien geelgroene bloempjes die geen kroonbladeren hebben. De gevleugelde vrucht heeft 2-3 cm lange vleugels.

Aan het einde van het voetpad slaan we 2 x rechtsaf en na ongeveer 50 m gaan we linksaf richting de begraafplaats.

34 Hier kijken we aan tegen de Mariakapel. Een heel interessant en sfeervol kapelletje, maar helaas sinds 2015 niet meer in gebruik voor de toenmalige bewoners van Coudewater. Ook staat het niet meer open voor bezichtiging.

35 Toen Coudewater nog een gemeenschap op zichzelf was, was het de gewoonte dat patiënten, religieuzen en dokters die overleden, alhier begraven werden. Dat is nog doorgegaan tot 1990. Toen werd de afbouw van Coudewater duidelijk zichtbaar en tegelijk kwam zowel crematie als de eigen beschikking van de patiënt meer tot zijn recht. Het kerkhof kent diverse afdelingen. De zusters en broeders liggen apart achter een haag. De armlastige patiënten liggen links en delen met zijn tweeën 1 kruisje. De welgestelden en de dokters liggen rechts met duidelijk wat duurdere grafstenen.

Achter de haag, waar de religieuzen begraven liggen is nog een fraaie *treurbeuk* te zien, altijd toepasselijk op een kerkhof.

Loop een klein eindje terug en sla dan rechtsaf langs de boerderij en door de open schuur.

36 Deze open schuur gaat mogelijk een ontmoetingspunt worden voor toekomstige bewoners. Kijk naar boven en zie in de nok een grote houten kast hangen. Dit is de woning voor een bosuil.

Aan het einde van het pad naar links en dan nog 1 keer naar rechts en we zijn aan het einde van het ommetje.

IVN 's-Hertogenbosch organiseert regelmatig publiekswandelingen. Een ervaren natuurgids kan dan allerlei wetenswaardigheden vertellen over het gebied. Deze wandelingen zijn gratis en men hoeft zich niet vooraf aan te melden. Iedereen is van harte welkom. Kijk voor data op www.ivn-s-hertogenbosch.nl op de

aktiviteitenkalender of in de IVN activiteitenfolder. De wandelingen worden ook aangekondigd in de plaatselijke pers.

Bronvermelding

Bomen-kunst-route Coudewater door Leo Balmer

De zusters van Coudewater door J.W.M Jongmans mmv Zr. Emma Frickel en J.W. Albers

<https://landgoedcoudewater.nl/files/original/wandelkaart-a3-dubbel-v2-1.pdf>

<https://www.brabantsergoed.nl/page/5974/het-huys-de-wamberg>

https://www.wawona.nl/HTML/natuur_wamberg.html

https://www.wawona.nl/HTML/geschiedenis_wamberg.html

<https://www.ivn-s-hertogenbosch.nl/wamberg/toelichting-op-de-natuurbeheerwerkzaamheden-landgoed-de-wamberg-winter-2005-2006>

<https://www.ivn-s-hertogenbosch.nl/wamberg>

<https://www.kasteleninbrabant.nl/kastelen/kasteel-de-wamberg/>

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Hoofdpagina>

